

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

ПРИМЉЕНО:	- 8. 09 2010
ОРГАНИЗЛЕД	БРОЈ
0603	393/5

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

1. Датум и орган који је именовao комисију
На својој XI седници одржаној **15.07.2007.** године, Наставно-научно веће Природно математичког Универзитета у Новом Саду, именовало је Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације под насловом „**Туризам у економској структури регије сјевероисточне Босне и Херцеговине**“.
2. Састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање, датума избора у звање и назив факултета, установе у којој је члан комисије запослен:
Председник: др Саша Кицошев, редовни професор, Природно математички факултет, Универзитет у Новом Саду, Друштвена географија, изабран 25.05.2001. године.
Ментор: др Слободан Благојевић, ванредан професор, Природно математички факултет, Универзитет у Новом Саду, Туризам, изабран 01.10.2005. године.
Члан: др Јован Плавша, редовни професор, Природно математички факултет, Универзитет у Новом Саду, Регионална географија, изабран 01.04.2005. године.
Члан: др Кадрија Хошић, редовни професор, Економски факултет, Тузла, Теоријска економија и политика, изабран 17.03.2009. године.
Члан: др Халид Куртовић, ванредни професор, Правни факултет, Зеница, Економска теорија и политика, изабран 17.02.2010. године.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

1. Име, име једног родитеља, презиме:
Алмазага (Заим) Ћатовић
2. Датум рођења, општина, република:
03.09.1948. године, Пурачић, Босна и Херцеговина
3. Датум одбране, место и назив магистарске тезе:
31.01.2004. Економски факултет Тузла; „Туристичко – угоститељска делатност као фактор привредног развоја ТК“
4. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука:
Стратегија пословног одлучивања

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

„Туризам у економској структури регије сјевероисточне Босне и Херцеговине“

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Навести кратак садржај са назнаком броја страна поглавља, слика, шема, графикона и сл.

Докторска дисертација садржи укупно 290 страна, 120 литературна цитата, 72 табеле, 6 слика, 11 графикона, 9 шема и 15 фотографија.
Дисертација има укупно 9 поглавља као и Предговор, Биографију у Кључну информацијску документацију.
Поглавља означавају следеће целине:

1. Уводна разматрања (7 страна)
2. Основна методолошка питања савременог туризма (41 страна)
3. Достигнути степен развоја туризма (33 страна)
4. Директи ефекти туризма (7 страна)
5. Индиректни ефекти туризма (11 страна)
6. Стратегија трансформације туризма у туристичкој привреди (7 страна)
7. Стратегијске основе развоја регије СИ БиХ као туристичке дестинације (22 стране)
8. Приступ туристичкој валоризацији регије сјевероисточна Босна и Херцеговина (90 страна)
9. Перспективе развоја туризма регије сјевероисточна Босна и Херцеговина до 2020. године (29 страна)
10. Закључна разматрања (5 страна)
11. Прилози (10 страна)
12. Литература (7 страна)

У *првом* поглављу су дефинисани проблем и предмет истраживања, дефинисани циљеви истраживања, наведене коришћене методе истраживања, постављене полазне научне хипотезе, и истакнут дати допринос и резултати рада научним сазнањима стручној пракси, и економској политици у развоју туризма регије северноисточне Босне и Херцеговине, тј. Тузланског кантона.

У *другом* поглављу кандидат је дао критички преглед основних теоријско-методолошких питања, категорија, дилема и теорија које се тичу савременог туризма, а која представљају теоријску основи науке о туризму. Истакнут је значај

теоријско – методолошких питања за практичну туристичку политику на нивоу туристичке дестинације СИ БиХ и пословну политику и стратегију предузећа у туризму и привреде региона.

У оквиру *трећег* поглавља кандидат је истражио достигнути степен развоја туризма и то обим, динамику и структуру туристичког промета, промет у угоститељству, рецептивно – смештајне капацитете као материјалну основу за одвијање туристичког промета, трендове у међународном туристичком промету као глобални фактор туристичког промета у региону сјеверноисточне Босне и Херцеговине, инвестицијску активност у туризму региона и ограничавајуће факторе развоја рецептивног туризма и одвијања већег туристичког промета.

У *четвртој* поглављу анализирани су директни ефекти развоја туризма на развој туристичке привреде, туристичко агенцијску делатност, као и позитивни утицаји економских функција туризма на привредни развој региона.

У *петом* поглављу истражени су индиректни утицаји туризма на развој региона, и то на делатности пољопривреде, саобраћаја, веза, инфраструктуре, на трговину, грађевинарство, занатство и кућну радиност, и индустрију.

У *шестом* поглављу се обрађују питања стратегијске трансформације предузећа туристичке привреде, својинска трансформација у туристичкој привреди и организационо реструктурирање предузећа у туристичкој привреди региона, будући да питања реструктурирања у великој мери утичу на развој туристичке делатности и место и улогу делатности туризма у привредној структури региона.

У *седмој* глави се истражују стратегијске основе развоја туризма регије северноисточне Босне и Херцеговине као туристичке дестинације, у оквиру којег је СИ БиХ дефинисана као туристичка регија, а затим су анализирани туристички ресурси као основни фактори туристичке понуде и детерминанта развоја туризма. Такође су истражени инфраструктурни и супраструктурни фактори, и други фактори битни за регионални развој туризма на подручју северноисточне Босне и Херцеговине као туристичке регије.

Осмо поглавље односи се на приступ туристичкој валоризацији сјеверноисточне Босне и Херцеговине. У овом поглављу спроведен је поступак туристичке валоризације природних, друштвених и историјских вредности геопрометног положаја, грађене средине као антропогене структуре регије, као и туристичке политике у функцији фактора развоја туризма у регији северноисточне Босне и Херцеговине.

У *деветој* глави кандидат је истраживао перспективе развоја туризма у туристичкој регији сјеверноисточне Босне и Херцеговине, у ком смислу је пошао од општих услова за развој туристичког производа регије и анализирао избор стратегија развоја у будућем развоју регије и туристичко угоститељских предузећима, правце хоризонталног и вертикалног повезивања и правце и опције глобализације пословања и развоја предузећа туристичке привреде и друге претпоставке развоја туризма регије у перспективи.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

У поглављу *Уводна разматрања* укаzano је да је туризам један од битнијих фактора укључивања регије сјеверноисточне Босне и Херцеговине у међународне економске токове. Регија располаже значајним природним и атрактивним туристичким ресурсима и представља занимљиву туристичку дестинацију на тржишту. Изнета је оцена да степен досадашње туристичке валоризације ове туристичке дестинације није одговарајући потенцијалним могућностима, те је неопходно дефинисати одговарајућу стратегију и политику развоја туризма, како би позитиван утицај туризма на привредни развој регије био већи и тиме допринео изградњи оптималне економске структуре регије.

У том циљу, предмет истраживања у раду су релевантни фактори регионалног развоја, који могу бити основа за успостављање модела за развој туристичке политике и успостављање релевантне туристичке структуре која ће моћи не само институционално, него и на један функционалан начин чини основу како за развој туристичког сектора тако и за регионални развој у целини.

Кандидат је пошао од аксиоматске тезе о регији као хомогеној просторној целини, просторних елемената природне целине као „стратешке сировине“, па је у истраживању настојао приказати колико очувана богатства туристичких природних и друштвених ресурса могу упливисати туристички развој, и захваљујући идентификованом регионалном простору омогућити значајно учешће туризма у свеукупном регионалном развоју.

У складу с тиме, општи циљ истраживања у раду је дефинисање политике структурног прилагођавања сектора туризма у регији у функцији стварања услова за интензивирање регионалног развоја и прекограничне сарадње у сврху имплементације дугорочних развојних трендова и процеса. Конкретни циљ рада је да се изврши анализа утицаја појединих фактора туристичке понуде и туристичког производа на економски развој регије, и да се у том циљу анализирају фактори развоја, како би се максимизирали ефекти њиховог утицаја и ефикасно управљало развојем туристичке дестинације.

Отуда основна истраживачка хипотеза гласи: 1. Туризам је развојна шанса регије сјеверноисточна Босна, која доприноси расту ГДП-а, порасту запошљавања и равномернијем развоју регије. 2. Примарно истраживање регионалних туристичких специфичности и структурних политика у функцији превазилажења најважнијих политичких, друштвених и економских баријера које блокирају унапређење регионалне туристичке конкурентности и прекограничне туристичке сарадње ограничео је на територију регије северноисточна Босна и Херцеговина.

Кандидат је такође у уводном делу образложио методе рада које ће бити примењене у истраживању и који ће бити очекивани допринос рада развоју научне мисли и стручне праксе, који он дефинише као допринос развоју научне мисли о туристичком регионалном развоју и конкурентности, и систематизирање теоријских знања о теорији регионалног развоја, на простору северноисточне Босне и Херцеговине. У том смислу очекивани допринос туристичкој и економској науци је дефинисање смерница на којима би се могла заснивати будућа туристичка политика и политика регионалног развоја регије северноисточне Босне и Херцеговине и формирати концепција планирања туризма и креирања туристичког производа кроз функционалну структуру туристичких ресурса.

Аналогно томе конкретни допринос и резултати рада дефинисани су у неколико тачака којима се потврђује да су могући различити приступи регионалном развоју у БиХ у складу са постојећим реалним условима и чиниоцима развоја, и докажује да је туризам развојна шанса регије северноисточне Босне, јер доприноси расту ГДП-а, порасту запошљавања и равномерном развоју регије, као и да интегрирани приступ регионалном развоју са одговарајућим политикама може убрзати регионални развој регије.

У поглављу *Основна методолошка питања савременог туризма* кандидат је показао да прати савремени развој и токове актуелне научне мисли у теорији туризма, и да је у току са актуелним збивањима у науци о туризму и истраживањима која се у области туризма обављају у нашој и иностраној научној литератури. У том смислу се критички осврнуо на савремене теорије и категорије у сфери туризма, и то на туристички производ, услуге у туризму, менаџмент у туризму, сезонску концентрацију туристичког промета, значење туристичких ресурса, посебне врсте туризма, савремене карактеристике савремене туристичке тражње и понуде туристичком тржишту, актуелне трендове у туризму, факторе мобилности и еластичности, динамику међународног туристичког промета, перспективе развоја туризма и друге. При томе је значајно што све поменуте категорије у туризму доводи у везу са регионалним туристичким развојем регије сјеверноисточне Босне и Херцеговине, и сагледава могућности развоја истих на простору конкретне туристичке дестинације.

У том смислу је апострофирао значај туризма као „невидљивог извоза“, и његов посебан значај за платни биланс. Такође је анализирао и значај туризма као фактора смањења незапослености, која је у регији сјеверноисточне Босне и Херцеговине веома висок. Посебно је анализирао категорију туристичког производа и то његову генезу, компоненте, креирање, и пласман на туристичком тржишту, инсистирајући на стандарде квалитета и диференцираност туристичког производа намењеног тржишту. У том контексту се посебно осврнуло и на нужност управљања туристичким производом на принципима савременог менаџерског приступа. Говорећи о савременом третирању комплекса туристичких услуга, указао је на крутост туристичке понуде, ниску еластичност, сложеност, и потребу да се исте перманентно проширују и подижу на виши ниво, у складу са захтевима савремене туристичке тражње. У истом правцу анализирани су и фактори конкурентских и комплементарних предности, као неопходни услови опстанка, раста и развоја туристичке дестинације, и развоја посебних селективних облика туризма. Такође, у овом делу анализирани су и савремене карактеристике међународне туристичке тражње и понуде као глобалне одреднице развоја туризма уопште и регије северне Босне и Херцеговине, посебно категорије такозваног новог туризма.

У *трећем* поглављу истраживан је достигнути степен развоја туризма, како би се утврдила полазна основа развоја у новом миленијуму, и ефикасна политика и стратегија развоја туризма у оквиру стратегије укупног привредног и друштвеног развоја регије. Полазни став је да у формирању туристичке понуде учествују бројне привредне и непривредне делатности, пре свега делатности угоститељства, саобраћаја, трговине, занатства, комуналне делатности, туристичко посредовање, грађевинарство, културне институције, и друге. То су делатности у којима се углавном не врши директна прерада материјалних предмета или сировина, већ се пружају различите врсте услуга, тј. реч је о делатностима које карактеришу висока улагања због високог учешћа грађевинских објеката у структури сталних средстава. Такав органски састав капитала има за последицу релативно ниску ефикасност инвестиција, али инвестициона улагања у ове делатности имају своју оправданост у очекивању могуће туристичке потрошње, која у овој регији расте. У том смислу инвестиције у туризам, односно сва материјална улагања у проширење, модернизацију, адаптацију и замену дотрајалих објеката као и изградњу нових капацитета у угоститељству, трговину, саобраћај, комуналне делатности, итд., на специфичан начин доприносе формирању туристичког производа и повећању туристичке потрошње у регији, и утичу на њен економски развој и диверзификацију њене економске структуре. Регија северноисточне Босне и Херцеговине је све до 1990. године имала значајан обим инвестиција у угоститељство и туризам, јер је то диктирао

индустријски карактер регије и потреба паралелног развоја друштвеног стандарда у привреди региона ради рекреације запослених радника и репродукције радне снаге у индустрији и осталим привредним делатностима. У ратном периоду, 90-их година дошло је до девастирања или и потпуног уништења објеката угоститељско туристичке привреде на простору целе регије, и шире, укључујући ту и одмаралишта, хотеле, кампове и друге туристичке објекте овдашњих предузећа лоцираних ван регије, која су била у власноштву овдашњих компанија и била значајна за економски развој регије.

Након што су детаљно критички и аналитички анализирани категорије БДП, инвестиције по врстама, изворима и делатностима, и друго, у наставку су истраживани ограничавајући фактори развоја и инвестирања у туристичку привреду. Утврђено је да су главни ограничавајући фактори били, а делом су и данас, ратом нарушени имидж земље, недовољно конкурентан туристички производ, недовољно изграђена саобраћајна и остала инфраструктура, нефункционално коришћење расположивих ресурса, недовршена и недефинисана власничка трансформација, преобилна правна регулатива, недостатак домаћег капитала, недостатак дугорочних визија, као и недовољна едукованост кадрова у туристичком сектору, и неадекватна институционална организованост постојећих органа и организација надлежних за развој туризма. Такође, у овом делу рада у детаљно су истражене карактеристике смештајних капацитета као основне претпоставке развоја делатности туризма, и туристички промет иностраних и домаћих туриста, као најбољи индикатори достигнутог степена развоја. Истражујући рецептивне смештајне капацитете у регији и компарирајући њихову величину, структуру и карактеристике на нивоу целе БиХ, као ширег окружења које врши утицај и на развој регије, утврђено је да смештајни капацитети представљају лимитирајући фактор бржег развоја туризма у регији. У периоду од 1992. до 2010. године дошло је до пада учешћа хотелских смештајних капацитета са 42% на 37%, и до пораста учешћа допунских смештајних капацитета са 15% на 29%. На тај начин, утврђено је, погоршана је структура смештајних капацитета јер је дошло до смањења учешћа квалитетних објеката и пораста капацитета нижих категорија. Позитивно је, међутим, што се стање у последњих годину две побољшава, јер је тренутно на нивоу целе БиХ изграђено преко 5000 лежаја у хотелима мале или средње величине у градовима, бањама и другим туристичким местима БиХ, укључујући у то и простор ове регије. Ту инвестицијску активност подстиче нарочито приватни сектор, домаћег и страног порекла капитала. Овај део рада илустрован је и већим бројем табела које се односе на стање, структуру, обим, коришћење и друге карактеристике капацитета у материјалној основи туристичке привреде регије.

Један од најзначајнијих индикатора достигнутог нивоа развоја СИ БиХ јесте инострани и домаћи туристички промет, и по тој основи остварена туристичка потрошња. Стога је у оквиру овог поглавља истраживан остварени и текући туристички промет, и то његов обим, структура, и динамика за период 1971-2009. године, као и висина и структура туристичке потрошње по том основу. У том смислу изведене оцене и закључци су илустровани већим бројем табела и графика који показују статистичко и реално стање туристичког промета у регији, и у целој бившој БиХ. Имајући у виду потенцијалне могућности и амбициозне планове развоја туризма у регији, и реално стање, кандидат је утврдио битне слабости у туристичкој пракси, и то неадекватан обим промета у односу на потенцијалне могућности, сезонска концентрација, неповољна структура туристичког промета гледано према учешћу појединих емитивних тржишта тражње, низак ниво економске ефикасности и профитабилности, неравномерна просторна концентрација, итд. Посебно значајан показатељ достигнутог степена развоја јесте промет у угоститељству, који представља обрачунату вредност извршених угоститељских услуга. Истражујући обим, структуру и динамику оствареног промета у угоститељству критички је анализирана структура услуга на нивоу регије и целе БиХ као и релативни удео регије у односу на шире и уже окружење. Извршена су налази релевантних статистичких и квантитативних показатеља и утврђено да учешће ове регије у укупном промету Федерације износи 33.8%, при чему највећи удео у укупном промету имају категорије храна и напаци, око 65%, док приближно равномерно учешће имају категорије промета алкохолних и безалкохолних пића и услуге смештаја, а нешто ниже учешће категорија „остало“. Овај део рада завршава се налазима и закључцима да је неопходно туристички производ регије тржишно репозиционирати, појачати и квалитативно интензивирати маркетиншке активности и комуницирање са тржиштем, повећати ниво конкурентности туристичког производа, итд. Дат је и конструктиван предлог да се интензивира рад на доношењу мастер плана развоја туризма регије, као и да се формира одговарајуће тело за развој туризма и унапређење система организованости институција за туризам на нивоу регије.

У четвртм делу рада истражују се директни ефекти развоја туризма на бруто друштвени производ и национални доходак, платни биланс, запосленост, инвестиције, равномерни регионални развој, а у петом поглављу се истражују индиректни ефекти туризма, и то утицаји на делатности пољопривреде, саобраћаја и веза и инфраструктуре, трговине, грађевинарства, занатства, и кућне радиности и индустрије. Развој туризма у овој регији има значајног утицаја на локалну пољопривреду која у туристичкој потрошњи налази значајно тржиште за пласман својих производа. Имајући у виду структуру дневне потрошње у туристичком промету, и прихватајући искуствене нормативе о обиму потрошње хране и пића у туристичком и класичном угоститељству, извршена је процена конзума важнијих пољопривредно прехрамбених производа који се пласирају путем туризма на подручју ове регије и то, око 660 тона меса и рибе, 1700 тона поврћа, 720000 литара вина и пива, итд. На тај начин утиче се на интензивнију пољопривредну производњу, развој села, заустављање миграционих кретања сеоског становништва, итд. Индиректни утицај развоја туризма такође се испољава и у сектору саобраћајне привреде и инфраструктуре, нарочито у друмском саобраћају и телекомуникацијама. Истовремено, постоји и повратни утицај развоја саобраћаја на делатност туризма у регији. Због тога, стратегија развоја ових делатности регије СИ БиХ велики значај посвећује међусекторској повезаности ова два сектора, чиниоца економске структуре регије. Сличан је и утицај туризма на трговину другу по реду комплементарну делатност у развоју туризма. То је и разумљиво јер у структури туристичке потрошње на трговину просечно долази 29.9% што је скоро 1/3 укупне просечне туристичке потрошње домаћих и иностраних туриста. У том смислу је утврђено да развој туризма у регији индиректно утиче на повећање обима малопродаје у трговини, модернизацију трговине, и ширење трговинских центара и објеката малопродаје на простору туристичке дестинације.

Развој туризма у регији такође индиректно утиче на развој делатности грађевинарства и грађевинске оперативе, које морају бити ангажоване у процесу формирања туристичког производа регије, тј. изградњи, реконструкцији и обнови рецептивних смештајних капацитета. Утврђено је да је 90-их година дошло до застоја и падова у расту туристичких капацитета, али је последњих година ова активност у извесној мери интензивирана. При томе се има у виду да је изградња туристичких објеката веома скупа услед високог капиталног коефицијента хотелијерства и инфраструктуре, и да је истовремено туристичка понуда веома крута и да се тешко и споро прилагођава високој еластичности туристичке тражње. Повезано са грађевинарством, развој туризма индиректно утиче и на делатност просторног планирања и уређења простора, јер је познато да развој туризма преферира амо високо квалитетни природни простор, и најлепше природне локације.

Развој занатства и кућне радиности и такозване мале привреде засноване na приватној иницијативи, такође је интеракцијски и међусекторски веома уско повезан са развојем туризма у региону. Ради се о комплементарној активности из домена ситне производње и услуга, што је један од темељних стратегијских праваца интегративне диверзификације терцијарне привреде која у туризму има велике могућности за развој. Мале фирме су непосредно присутне на тржишту и могу се лако прилагодити специфичним захтевима носилаца туристичке тражње. Регија СИ БиХ, као и цела БиХ је позната по традиционалном босанском имицу и производњи занатских производа уметничко фолклорног профила. Уз то, ту је и кооперација мале привреде са великим привредним системима, а значајни индиректни утицаји могу бити и на раст и развој сакупљачке привреде у форми домаће радиности, попут сакупљања шумских плодова и лековитог биља и њихове прераде у малим погонима, итд.

Развој туризма у регији СИ БиХ индиректно утиче и на делатност индустрије нарочито прерађивачке индустрије, текстилне, прехранбене и лаке хемијске индустрије. Трошећи њихове производе туристичка привреда убрзава њихову производњу, шири тржиште за развој индустријских производа и утиче на повећање запослености фактора у индустријским предузећима, коришћење капацитета итд. Посебно су значајни ефекти мултипликатора у туризму који и обухватају и сектор индустријске производње и потрошње. Структура индустрије у овој регији је традиционално оријентисана ка енергетско рударском индустријском комплексу, хемијској и текстилној индустрији али и прерађивачкој индустрији, тако да индиректни утицаји развоја туризма на развој индустрије реално постоје. За бржи развој туризма на простору ове регије неопходно је да се обнове сви индустријски капацитети инсталирани у овој регији, будући да се сада они користе са само 50% капацитета, и обнове интензивнији међусекторски односи ових делатности.

У шестом поглављу анализира се проблем стратегије трансформације предузећа у туристичкој привреди регије. Савремени процеси привређивања, које карактеришу глобализација тржишта и нове технологије, афирмисали су нове форме и начине конкуренције. То има одраза на унутрашњу организацију и садржину стратегијског управљања предузећа. Трансформација предузећа, не само у овој регији, изводи се у крајње неповољном домаћем и међународном окружењу. Стратегијску кризу карактеришу угроженост у ерозија потенцијала раста, док су фактори оперативне кризе високи торшкови, недостатак инпута, угрожена ликвидност, високе камате, итд. Све је то довело до тога да се трансформација предузећа у туризму намеће као нужност. Економске промене захтевају прилагођавање домаћих предузећа променама којима су изложене.

Једна од најефикаснијих стратегија трансформације предузећа у туристичкој привреди је стратегија корпоративног управљања. Циљ је унапредити конкуренцију и приступ тржитиу капитала. На подручју регије приватизација у области угоститељства и туризма је скоро у целости завршена. Од суштинског значаја за туристичку привреду ове регије је механизам који треба до омогући алокативну ефикасност тржишту капитала, што се свакако не може одвојити од осталих стратешких и системских питања на нивоу целе БиХ.

Избором и имплементацијом успешних пословних стратегија предузећа требају да максимизирају своје конкурентске предности и минимизирају слабости како би интеракција са окружењем омогућила постизање дугорочних развојних циљева. С обзиром на комплексност и променљивост окружења, туристичка и угоститељска предузећа у овој регији требају користити стратегију развоја као инструмент усаглашавања предузећа и њихове делатности са растућим захтевима туриста, одређујући она подручја организоване активности и онај скуп туристичких услуга који ће обезбедити и учврстити конкурентски положај предузећа на тржишту. У том циљу аутор је сачинио SWOT анализу туристичких предузећа Тузланског кантона путем које је утврдио потенцијалне унутрашње снаге и слабости, могућности и претње.

Аутор је такође детаљно анализирао и питања и проблеме својинске трансформације у туристичкој привреди регије, као и процес реструктурирања предузећа са аспекта импликација на величину, власничку и финансијску структуру предузећа. Овај део рада завршава се анализом организационог реструктурирања туристичких предузећа у регији, оценом да у процесу тржишног прилагођавања организациона структура постаје кључни фактор маркетиншке стратегије, предузетничког понашања предузећа и процеса раста и развоја у туристичкој привреди.

Седмо поглавље носи назив Стратегијске основе развоја туризма регије СИ БиХ као туристичке дестинације, у овом поглављу су истражени природни ресурси значајни за развој туристичке дестинације, становништво и људски ресурси као кадровска основа развоја туристичке привреде, и инфраструктура регије као основа за развој туристичке дестинације и одвијање реалног туристичког промета. Природни ресурси се третирају као дати фактори развоја у контексту рада, земље и капитала, с тим што се у савременим условима постиндустријског друштва променио релативни значај ових фактора, јер се сматра да су данас главни чиниоци економског развоја информација, простор и време. У туризму природне атрактивности као природни ресурси још више добијају на значају, јер су природни фактори чиниоци развоја сваке туристичке понуде. У том циљу су у раду евидентиране и истражене постојеће природне атрактивности регије СИ БиХ и то физичко географски и друштвено географски фактори развоја и класичне економско географске одлике регије са географског и туризмолошког становишта. Истраживачи су постојећи туристички ресурси оцењени као значајне туристичке вредности и туристичке атракције, туристички потенцијал за интензивнији развој туризма у глобалној економској структури регије. Такође је у овом поглављу дефинисан појам туристичке регије, коју аутор дефинише као одређено подручје које се издваја као засебна целина расположивом привредном, културном, историјском, етно и гастро туристичком понудом, привредно оствареном дохотку и другим критеријумима. Кандидат такође указује да се питањима регионалног економског развоја највише бави регионална економика, која са економског стајалишта проучава економски живот ужег територијалног подручја које чини историјску, привредну, социјалну, и политичку заједницу, регију. У пракси регија се најчешће одређује према административном политичким критеријумима, јер се само тако регије могу појавити као субјекти политичке, социјалне и привредне активности. Такво одређење регије прихваћено је и у овом случају, будући да се подручје БиХ организује у форми 5 регија и то Северозападна, са седиштем у Бањалуци, Североисточна са седиштем у Тузли, Централна са седиштем у Зеници, Херцеговачка, са седиштем у Мостару и Сарајевска са седиштем у Сарајеву.

Развојне могућности регије СИ БиХ заснивају се на великим потенцијалима у пољопривредној производњи, пре свега биљној и воћарској, и на тој основи развоју прехранбене индустрије, производњи коштичавог и јагодичастиг воћа, као и на великом минералном богатству и пространом шумском фонду. Истовремено постојеће природне и друштвене атрактивности регије пружају изванредне могућности за развој туризма и високи удео овог сектора у економској структури регије.

У осмом поглављу, које се односи на приступ туристичкој валоризацији регије СИ БиХ, разматрају се питања утврђивања и валоризације туристичких вредности регије, геопрометног плојаја и туристичког производа регије. У овом поглављу истражују се и елементи туристичке политике, место туризма у укупном привредном и регионалном развоју, укључивање туристичке привреде регије у међународно туристичко пословање, заштита животне средине у функцији туристичке делатности, и улога туристичке привреде регије у функцији економског опоравка регије.

Истраживањем је утврђено да је регија СИ БиХ по својим природним, друштвено историјским и економским законитостима одувек функционисала као релативно заокружена целина – регија, а у неким фазама свог друштвеног и политичког уређења то је било уређено и са административно формалне стране, као што је то и данас. У том смислу регија се и данас развија по методама, принципима и политикама регионалног економског развоја. У економској структури регије одређени значај припада и сектору туризма. Због тога је знатан део и овог поглавља посвећен туристичкој валоризацији природних и друштвених ресурса распоређених у овом простору како би се објективно сагледале могућности развоја делатности туризма у привредном развоју регије. Под туристичком валоризацијом аутор исправно подразумева процес научне и стручне оцене вредности природних и друштвених фактора (ресурса) за развој туризма на конкретизовани туристичкој дестинацији. У том смислу је приступио утврђивању вредности елемената потенцијалне и реалне туристичке понуде на основу објективне процене, према утврђеним мерилима која се заснивају на атрактивностима као туристичким вредностима, продајној и тржишној вредности. Полазећи од тога извршена је инвентаризација, попис ресурса, вредноовање, опис ресурса и туристичко валоризовање – оцена туристичких ресурса регије, при чему су постојећи природни и друштвено историјски ресурси оцењени као веома вредни, туристима интересантни и привлачни, и са реалном тржишном вредношћу на туристичком тржишту, и то хидрографски, климатски, геоморфолошки биогеографски, етнографски, културни, еколошки, итд. ресурси. Сви ресурси за развој туризма систематизовани су на нивоу регије као целине, а такође и на нивоу административно територијаних јединица, општина у региону. У наставку је указано да постојећи туристички ресурси чине стратешку основу за формирање туристичке понуде регије, али да то није довољно за формирање конкурентског туристичког производа, јер реални развој туризма у највећој мери зависи од стања укупне привреде једне регије а не само од стања туристичке привреде, што значи да између стања туризма и општег економског стања регије постоји највиши степен каузалне међузависности. У том смислу кандидат је истакао да је туризам у свету много чешће последица него фактор економског развоја, неоспорављујући ни чињеницу да туризам у одређеним случајевима може бити и фактор економског развоја који делује са својим економским функцијама, пре свега индуктивном и конверзацијском функцијом. У том смислу стање привреде региона као последица збивања из 90-их година није повољно и делује лимитирајуће на развој туристичког производа регије. При томе се има у виду стање сектора трговине, индустрије, пољопривреде, саобраћаја, занатства, као и конкретно стање угоститељско туристичке привреде регије. Зато аутор инсистира на усклађеном развоју укупне привреде и посебно угоститељско туристичке привреде и глобалном развоју, оцењујући да је то услов одрживог развоја ове регије. Ово поглавље кандидат завршава указивањем на потребу креативне координације између туристичке привреде и осталих учесника у туристичкој понуди регије – туристичке дестинације.

Девето поглавље рада односи се на перспективе развоја туристичке регије до 2020. године. Стратегијским прилагођавањем целокупне привреде регије СИ БиХ, па тиме и туристичке привреде као њеног интегралног дела, тржишним променама, односно захтевима из окружења, могу се сагледати перспективе развоја туризма регије СИ БиХ до 2020. године. Кандидат оцењује да то изискује низ стратешких, тактичких и оперативних мера, не само са аспекта запослених у туризму. Поред тога, има се у виду да је туристичка привреда регије део укупног туризма БиХ и глобализованог светског туризма. Према проценама WTO раст међународног туристичког промета и потрошње најављује се и у прве две декаде 21 века. Таква предвиђања првенствено су засновама на дугорочним оценама укупних привредних кретања и оних њихових индикатора од којих у највећој мери зависе обим и динамика туристичких путовања, тј. прихода становништва, животног стандарда, слободног времена, и нарочито од глобалних трендова светске привреде.

У односу на предвиђене и процењене глобалне трендове развоја међународног туризма и главне правце туристичких кретања, као и на растуће тражње, БиХ има све потребне услове да на основу стратегијског прилагођавања своје туристичке привреде укупним тржишним променама ефикасно и ефективно развија туризам. То значи да се уз адекватна побољшања свог туристичког производа и његово максимално прилагођавање савременим тенденцијама, укључи у апсорбовање ефеката који из њих произилазе. Зато су међутим потребне и неке друге претпоставке, као нпр. стратегијско прилагођавање целокупне привреде тржишним променама, активно укључивање у глобалне процесе и међународне развојне и финансијске институције, укључивање у регионалне интеграције, итд., чије садашње непостојање представља ограничавајући фактор за такво укључивање.

Треба међутим узети у обзир да се у протекле две године стање у светској привреди драстично променило услед избијања светске финансијске кризе, и да је у развијеним и неразвијеним дошло до дугорочног пада економске активности, и да многе раније оптимистичке пројекције више не важе. Те тенденције се односе и на делатност туризма и туристичких кретања у свету. Међутим, то не значи да перспективе развоја туризма ове регије не постоје. Напротив оне су изгледне, али се морају изабрети и применити одговарајуће стратегије прилагођавања, раста и развоја, у складу са реалним потенцијалним могућностима. Стога су приоритетни циљеви перспективног развоја туризма ове регије савладавање интерних и екстерних развојних ограничења, побољшање нивоа конкурентности туристичке понуде, и имплементација савременог менаџмента у даљем регионалном и туристичком развоју. У том циљу значајан ће бити избор стратегијских праваца и одговарајућих стратегија економског и друштвеног развоја, интернационализација пословања туристичких предузећа кроз глобализовање развоја итд. На основу таквих претпоставки, аутор је закључио да туризам регије СИ БиХ има реалну перспективу, тј. развој туризма у регији је одржив. Кандидат је у том смислу предложио и низ практичних корака, активности и мера, које треба да се у регији предузму како би оптимистички закључци о перспективи развоја туризма били реални и остварљиви.

У *Закључним разматрањима* аутор је констатовао да туризам може бити утицајан фактор регионалног развоја и значајан чинилац економске структуре регије СИ БиХ. Такође је закључио да развој туризма може бити основа за формирање оптималне економске структуре регије, као и да се регионални и привредни развој може остваривати, и на моделу развоја туризма у регији. Такође, закључено је да елементи очувања природне средине јесу ресурси за развој туризма у реалном простору, и као такви веома су значајни за економски развој регије СИ БиХ.

Такође аутор је утврдио да је туристичка привреда веома важан фактор укупног развоја привреде, и да као такав туризам може захваљујући својим економским функцијама бити покретач привредног и друштвеног развоја и чинилац економске структуре регије. Да би се дефинисани циљеви постигли, неопходно је да постоји ефикасна туристичка политика и оптимална комбинација елемената туристичке политике, тј. дефинисани циљеви, инструменти, средства, и носиоци и извршиоци туристичке политике. У таквим институционалним условима туризам онда може испољавати своје економске функције. Сагледавањем токова и фактора туризма и туристичке тражње и понуде, као и глобалних тенденција и појава које иницирају промене у понашању субјеката на туристичком тржишту, а у склопу укупног система друштвено економских односа и транзицијских токова, и прилагођавајући се тим условима, туризам ће све више постајати значајан чинилац економског развоја регије и значајан фактор њене економске структуре. Аутор закључује да циљ стратегијског

прилагођавања туристичке привреде регије тржишним потребама јесте коришћење компаративних предности за економски развој целе регије у изградњу њене ефикасне структуре како би регија имала трајни оптимални економски развој у дужем периоду, односно развој у складу са стратегијом одрживог развоја – економског, социјалног, културног, еколошког итд. развоја.

За постизање тог глобалног циља кандидат сматра да је неопходно да будући развој туризма у регији не буде спонтан, већ дефинисан одговарајућом стратегијом, као делом стратегије укупног привредног развоја регије. Стога је први конкретни задатак носилаца одлучивања када је у питању развој туризма у регији и његова улога у изградњи оптималне економске структуре, доношење мастер плана развоја туризма регије и његова операционализација у наредним деценијама.

На основу анализе свих девет поглавља рада може се закључити да су резултати истраживања приказани јасно, прегледно и исцрпно, према претходно дефинисаним циљевима и праћени су адекватном аргументацијом. Закључци, ставови и оцене се заснивају на теоријским добро утемељеним основама и аналитички су образложени.

VI Списак научних и стручних радова који су објављени или прихваћени за објављивање на основу резултата истраживања у оквиру рада на докторској дисертацији уз напомену:

Таксативно навести називе радова, где и када су објављени. У случају радова прихваћених за објављивање, таксативно навести називе радова, где и када ће бити објављени и приложити потврду о томе.

Кандидат има укупно 16 објављених научних радова, од којих су 2 књиге у категорији М42, девет радова у категорији М51, пет радова у категорији М53 и два рада у категорији М 63, као и један рад у категорији М34. Сви радови припадају области дисертације.

Радови који су прихваћени на основу резултата истраживања у оквиру рада на овој дисертацији су следећи:

1. Ćatović, A. (2010) Direct and Indirect Influence of Tourism on the Economy of the North East Region of Bosnia and Herzegovina, Msc has been accepted and will therefore be published in the following issue of magazine named Tourism and Economy. (pp. 42-48) Greece.
2. Ćatović, A. (2010) Access to Tourist Valorisation of the North East Region of Bosnia and Herzegovina, MSc has been accepted and will therefore be published in the following issue of our magazine named Tourism and Economy. (pp. 51-59) Greece.
3. Ćatović, A. (2010) Strategy of Enterprise Transformation in the Tourism Industry (with special emphasis in the North East Region of Bosnia and Hezegovina) (1/2011, pp. 53-59) Hugary.
4. Ćatović, A. (2010) Perspectives of Tourism Development till 2020 in the North East Region of Bosnia and Herzegovina (2/2011, pp. 45-52) Hungary.
5. Ćatović, A. (2010) Resources of the Gradačac in the Tourist Offer and Sale of „Bed and Breakfast Development Opportunities“, Zbornik Univerziteta u Skoplju, Makedonija.
6. Ćatović, A. (2010) Strategic Basic for Tourism Development in the North East Region of Bosnia and Herzegovina as Tourist Destination, Zbornik Univerziteta u Skoplju, Makedonija.

Радови на редном броју 1 – 6 су водећи национални часописи и припадају категорији М51.

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Спроведеним истраживањем аутор је извршио анализу појединих фактора туристичке понуде и туристичких производа, и квантификовао њихово дејство у дужем периоду и доказао да туризам, делујући на привредни развој, јесте фактор интегрисаности регије СИ БиХ. У том смислу истражени су услови и претпоставке развоја, функције туризма и његов утицај на привредни развој и економску структуру регије, стање и перспективе туристичког промета, његова структура, карактеристике, стање и карактеристике туристичке потрошње, и деловање туризма на привредне, социјалне, културне, еколошке, итд. токове и тенденције у регији. У посебним поглављима аутор се такође бавио питањима савременог туризма, и констатовао да се савремени туризам након фазе спонтаног развоја и етапе масовног туризма, данас развија на принципима одрживог развоја, и конкретно одрживог туризма. То имплицира и потребу адекватног стратегијског прилагођавања конкретне туристичке дестинације како би дестинација обезбедила свој опстанак и развој на турбулентном туристичком тржишту. Такође, аутор је истражио достигнути степен развоја туризма у квантитативном и квалитативним смислу, и утврдио да се постигнутим резултатима не може бити задовољан, јер су развојне могућности на бази туристичких потенцијала регије знатно веће. Један од узрока стагнације и усперног развоја лежи у политичким и ратним дешавањима у 90-им годинама, али и у бројним субјективним слабостима носилаца развоја на макро и микро нивоу. У посебним поглављима анализирани су директни и индиректни ефекти развоја туризма и предложени стратешки правци развоја у новим друштвено економским условима развоја. Темељни услов остваривања економских услова туризма у регији и његовог утицаја на постојећу економску структуру јесте примена одговарајућих стратегија трансформације туристичке привреде у процесима глобализације тржишта и технологије и интернационализације пословања. Аутор је утврдио да се у том правцу мора деловати енергичније и брже, с обзиром да се цео регион и БиХ у целини, налазе у транзиционалном периоду преласка на тржишно пословање, тржишне институције и циљеве развоја. У том циљу, аутор је дефинисао стратегијске основе развоја регије, при чему је истражио и оценио постојеће туристичке ресурсе, чиниоце туристичке понуде, саобраћајне и рецептивне факторе и њихов значај за привредни и туристички развој регије, дајући бројне закључке, оцене и препоруке који могу бити применљиви у конкретној пракси за планирање, политику и концепцију развоја туризма, и оптимизирање и хармонизовање места туризма у укупном привредном развоју регије.

Анализирајући перспективу развоја туризма у регији, аутор је најпре презентирао предвиђања WTO и других међународних и домаћих институција за период до 2020. године, али је упозорио и на новије мегатрендове, а пре свега на актуелну светску финансијску кризу, која у великој мери може да измени оптимистичке пројекције развоја туризма на међународном и регионалном нивоу. Мишљење аутора је да то не сме да обесхрабри креаторе туристичке политике и носиоце развоја туризма у регији. Напротив, морају се дефинисати одговарајуће стратегије и концепција развоја, политике и планови развоја, и систем циљева, и предузимати мере за њихово постизање. Тиме би се постигао одрживи развој регије, у оквиру чега би развој одрживог туризма био значајан фактор укупног одрживог развоја регије. Аутор закључује да развој туризма у регији има реалну перспективу, и да ће као такав имати значајно место у економској структури регије. Такође је закључио да је неопходно наставити даља истраживања туризма у привредном развоју регије, при чему би приоритет трабало да имају питања унапређења конкурентности туристичког производа регије, менаџмент људских ресурса у туристичкој делатности, репозиционирање туристичке понуде регије, максимизирање ефеката развоја туризам и друга.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

НАПОМЕНА: Експлицитно навести позитивну или негативну оцену начина приказа и тумачења резултата истраживања.

Предузете истраживачке радње и коришћене научне методе рада, и на основу тога приказани резултати пружају адекватну слику о стању туризма у регији северноисточне Босне и Херцеговине. Резултати истраживања исказани су према постављеним циљевима и задацима истраживања и приказани су јасно и прегледно и илустровани већем броју графикана, шема и слика, уз одговарајућа опсежна тумачења у тексту. Кандидат је резултате истраживања тумачио јасно и прецизно вршећи добру компарацију са туристичким и развојним токовима међународног туризма и на нивоу целе БиХ. Коришћени извори и литература су одговарајући за обрађену тему и везани су за проблематику туристичког, економског и регионалног развоја.

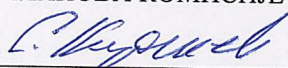
На основу начина приказивања и тумачења чинилаца развоја туристичке дестинације, показатеља степена развоја, мерења директних и индиректних ефеката, стратегијских основа развоја и приступа туристичкој валоризацији и истраживања перспектива развоја, може се констатовати да рад садржи оригиналне научне резултате који одговарају захтевима и критеријумима докторске дисертације.

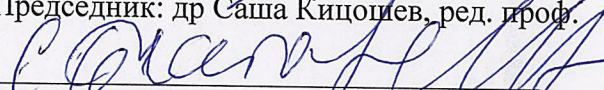

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:	
НАПОМЕНА: Експлицитно навести да ли дисертација јесте или није написана у складу са наведеним образложењем, као и да ли она садржи или не садржи све битне елементе. Дати јасне, прецизне и концизне одговоре на 3. и 4. питање.	
1.	Да ли је дисертација написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме Докторска дисертација мр Алмазаге Ђатовића написана је у складу са образложењем наведеним у пријави теме.
2.	Да ли дисертација садржи све битне елементе Дисертација садржи све битне елементе који представљају оригинални научни допринос у области изучавања места туризма у економској структури регије северноисточне Босне и Херцеговине.
3.	По чему је дисертација оригиналан допринос науци Резултати истраживања докторске дисертације мр Алмазаге Ђатовића представљају прва детаљна истраживања места туризма у економској структури регије северноисточне Босне и Херцеговине. Такође, ова истраживања представљају први значајни покушај научног сагледавања међусекторских односа између делатности туризма и других привредних и непривредних делатности, као и између туристичког и регионалног развоја. Истраживањем је утврђено да је туризам развоја шанса регије СИ БиХ, која доприноси расту ГДП, порасту запошљавања и равномернијем развоју регије, и да интегрирани приступ регионалном развоју, са одговарајућим политикама може убрзати привредни развој БиХ. Из свега закључујемо да дисертација представља оригиналан допринос развоју научне мисли о туристичком регионалном развоју и конкурентности, као и систематизовању знања о туристичком регионалном развоју Босне и Херцеговине на примеру северноисточна Босна.
4.	Недостаци дисертације и њихов утицај на резултат истраживања Недостаци дисертације који би могли имати утицај на резултате истраживања нису уочени.
X ПРЕДЛОГ:	
На основу укупне оцене дисертације, комисија предлаже:	
-	да се докторска дисертација прихвати, а кандидату одобри одбрана
-	да се докторска дисертација враћа кандидату на дораду (да се допуни, односно измени) или
-	да се докторска дисертација одбија
На основу укупног сагледавања докторске дисертације кандидата мр Алмазаге Ђатовића, под насловом „ТУРИЗАМ У ЕКОНОМСКОЈ СТРУКТУРИ РЕГИЈЕ СЈЕВЕРНОСИТОЧНЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ“, Комисија позитивно оцењује ову дисертацију и предлаже Научно – наставном већу Природно математичког факултета Универзитета у Новом Саду да прихвати позитивну оцену и одобри кандидату да докторску дисертацију под овим насловом јавно брани.	

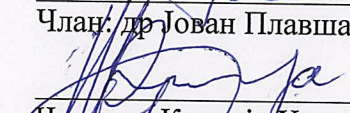
У Новом Саду, 20. јула 2010.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

Председник: др Саша Кицошевић, ред. проф.

Ментор: др Слободан Благојевић, ванр. проф.

Члан: др Јован Плавша, ред. проф.

Члан: др Кадрија Хоџић, ред. проф.

Члан: др Халид Куртовић, ванр. проф.

НАПОМЕНА: Члан комисије који не жели да потпише извештај јер се не слаже са мишљењем већине чланова комисије, дужан је да унесе у извештај образложење, односно разлоге због којих не жели да потпише извештај.